

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MODERN MAGYAR IRODALOM ALPROGRAM**

KOVÁCS KRISZTINA

**TÁJ- ÉS TÉRKÉPZETEK HUNYADY SÁNDOR
PRÓZÁJÁBAN
(DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI)**

TÉMAVEZETŐ: DR. HABIL. VIRÁG ZOLTÁN

TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0005

TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012

SZEGED

2013

I. A DOLGOZAT KIINDULÓ FELVETÉSEI, ELMÉLETI BÁZISA

Hunyady Sándor novelláinak, publicisztikáinak, regényeinek térpoétikai szempontú vizsgálata a kultúráköziség, átmenetiség elméleti, művelődéstörténeti rendszereiből eredezteti strukturális modelljeit. A dolgozat a helyekről alkotott elképzelések és teorémák szépirodalmi szövegekbe ágyazódásának problémáira fókuszál, rendszerei, lehetséges modelljei olyan elemzési struktúrákat kínálnak, amelyek egy valóban az atmoszférateremtésre épülő, lokálisan erősen meghatározott életmű elemzéséhez csatlakozhatnak.

A Hunyady-novellák helyszíne a modern nagyváros, amely Charles Baudelaire, Arthur Rimbaud és a passzázs-irodalom teoretikusai, főként Walter Benjamin óta az állandóan mozgásban lévő, a pontos rögzítés szándékával fellépő, de sok esetben észrevétlen megfigyelő pozíciójából közelíthető meg. Hunyady Sándor, a gyakorló újságíró számára ez a térség olyan izgalmas közeg, amelyet narrátorai kiterjedése, „térben levése” szempontjából értelmeznek. Az alkotó általa rögzített típusok hol a város nyilvános, beépített tereiben mozognak, hol a folyamatosan fejlődő city képlékeny, fluktuáló határvonalai, beépítetlen terei, roncsokból létrejövő tereptárgyai mentén vándorolnak.

A Hunyady-próza kiemelt, emblemikus szcénái az utca térformái, a belevesztést és elvegyülést biztosító labirintus-variációk, a regionális közegektől elválaszthatatlan kontúrtales határvonalak közt játszódó kisváros éjszakai kalandjai. Az alkotó írásai a *Nyugat* szépirodalmi univerzumától elválaszthatatlan vasúti utazással és vidékiséggel összeforrott metaforáit; a rövid személyes peregrináció élményét rögzítő, az óceánban lebegés „nem-hely” tapasztalatát nyújtó hajó-motívumot; a közép-kelet-európai térség és a monarchikus térélmény állandó helyét, a kávéházat; valamint az életrajzi sorseseemények legendáriumában helyet kapó önéletrajzi teret, az ebben helyet kapó társadalmi típusok, testformák teresülésének problémáit a korszak hagyományainak és mintázatainak megfelelően érintik.

Az író kulturális mixitást sűrítő élettereinek lajstromozásához a térpoétikai beszédmód fontos elképzeléseinek, téziseinek áttekintése szükséges. Ennek megfelelően az értekezés a művelődéstörténet, az esztétika, az urbanisztika, az építészet, a mikrotörténelem elméleti irányait (Jeremy Bentham, Walter Benjamin, Georg Simmel, Richard Sennett, Carl Edmund Schorske) teorémáit használja, ezek mellé a filozófia, narratológia, az etnográfia és a kulturális antropológia (Martin Heidegger, Ernst Cassirer, Gaston Bachelard, Gerard Genette,

Hans Georg Gadamer, Jurij Lotman, Michel Foucault, Arnold van Gennep, Victor Turner) szempontjait is felsorakoztatja.

II. A DOLGOZAT TÉZISEI, FEJEZETEI

A dolgozat első szerkezeti egysége (I.) a nagyvárosi teret belakó kószáló világirodalmi hagyományát járja körül, a flaneur szereplehetőségeit, térformákban mozgását a 19. század végi és a 20. század eleji francia, angol, német, amerikai irodalom példáin keresztül mutatja be, miközben e terek határvonalait, térelválasztóit, az identitásminták változatos kifejezését elősegítő tereptárgyait is szemügyre veszi. A francia, angol, német és amerikai metropolisz működési mechanizmusainak számba vétele a közép-kelet-európai város részben hasonló, részben eltérő kulturális mintáinak, szociokulturális viszonyainak olvasásához szükséges előtanulmány, nem beszélve arról, hogy Hunyady Sándor prózája egyéb, szövegszerűen is igazolható, tematikus egyezéseket is mutat a modernitás tereit és társadalmi panorámáját szemlélő nyugat-európai szerzőkkel.

A disszertáció második (II.) és harmadik (III.) fejezete, valamint annak alegységei a magyar irodalom 19. század közepétől induló folyamataira, a nagyvárossá váló Budapest „olvasásának” problémáira koncentrálnak. A kezdetben a napisajtóban, a publicisztika műfajaiban, a tárcákban, a rajzokban, a karcolatok és a folytatásos tárcaregényekben bontakozó városmetaforák a bűnös helyek toposzából, az urbanizáció apoteózisának sémáiból és a városra köztességének képlékenységében tekintő struktúrákból építkeznek. A hasonló vagy azonos tendenciákat kirajzoló városvíziók Nagy Ignác, Kuthy Lajos, Jósika Miklós, Kiss József, Ambrus Zoltán, Ágai Adolf, Lux Terka, Kóbor Tamás, Krúdy Gyula, Molnár Ferenc, Bródy Sándor prózájának műfajaiban markánsan jelennek meg. A századfordulóval az irodalmi stílusok és hagyományok változása zajlott le, ám bizonyos tendenciák, köztük a nagyváros leírását adaptáló és újragondoló stratégiák megmaradtak, azokat a *Nyugat* köré csoportosuló alkotók életműveiből, Babits Mihály, Szép Ernő, Zsolt Béla, Szomory Dezső, Hevesi András és a Hunyady-féle modellekhez legközelebb álló, azt legjobban megtermékenyítő Kosztolányi Dezső prózájából ismerhetjük.

A modern terekre, a nagyvárosra és a vidékre a regionalitás poétikai eszközeivel tekintő alkotók nagyvárosi mintázatai a Hunyady-próza szellemi környezetének elemei, a szerzői oeuvre forrásai, párhuzamai és ihletői. Az értekezés negyedik (IV.) egysége az író

prózai univerzumának rövid áttekintését adja, részben az egyetlen monografikus összefoglaló, Vécsei Irén kötetének katalógusát követve, részben kiegészítve és helyesbítve azt az újraközlések és kötetkompozíciós stratégiák korábban figyelmen kívül hagyott, ám az életmű anekdotikusságának megértése szempontjából nem elhanyagolható szempontjaival.

Az író kulturális mixitást sűrítő élettereinek lajstromozásához a térpoétikai beszédmód fontos elképzeléseinek, téziseinek áttekintése szükséges, a dolgozat ötödik (V.) fejezete e modellek szépirodalmi szövegekre alkalmazható szempontjaira fókuszál, a térpoétikai diskurzus reprezentáns teoretikusainak koncepcióit hasznosítja.

Az elméleti észrevételekkel argumentált értelmezési háló segítségével Hunyady Sándor referenciális és imaginárius térformái és helyszínei értelmezhető tájékká válnak. A disszertáció következő fejezetei (VI., VII.) az írói oeuvre vendégszövegeivel, a nagyvárost problematizáló prózák narratív formáival valamint az életmű működése szempontjából is fontos magánmitológiával, a mentális és a mitologikus tér, a szépirodalmi és az önéletrajzi tér elemzésbe bevonható aspektusaival, a Hunyady-féle kószáló szereplehetőségeivel foglalkoznak. A magyar város e prózát is átható tájékainak (bérház, szanatórium, nyilvánosház) meghatározó jegye sajátos topográfiája, a titkos, bűnös, kísérteties jelentésmezőit mozgósító természete. A dolgozat vonatkozó egysége (VIII.) a részben a felügyelet és az ellenőrzés struktúráit, részben a „nem-helyek” működési mechanizmusait tükröző terepek modernitásbeli reprezentáns szövegeit, részben a Hunyady-próza kapcsolódó tétéleit tekinti át.

A Hunyady életvitelétől és élettereitől elválaszthatatlan gazdag identitásminták részben utazás közben felfedezett helyei a kolozsvári, budapesti, bácskai, partiumi vagy erdélyi szcénák olvasásához szükséges kategóriák, értelmezésükhöz az éjszakai közeg elmosódó határvonalainak, a köd képzetköreinek (IX.), a kisváros mitológémájának (X.) körbejárásával kerülhetünk közelebb. Az elemzés következő, nagyobb egysége (XI.) a regionalitással, az utazással és a köztességgel összefüggésben tárgyalható vasút motívumát járja körül. A vidéki vasútállomás, az elhagyhatatlanság, a mozdulatlanság, a szerelmi kalandok és egyéb, a kulturális identitásra liminalitásában tekintő elképzelések katalogizálásának segítségével a századfordulós modernség és a *Nyugat* reprezentáns alkotóinak témához kapcsolódó szövegeit lajstromozza és hozza kapcsolatba a Hunyady-próza azonos mintázatokat kirajzoló szöveghelyeivel.

Az író utazásmetaforáit áttekintő önálló fejezet (XII.) Hunyady Sándor amerikai utazásának szépirodalmi nyomait számba véve az amerikai nagyváros magyar szemmel, a magyar irodalmi hagyomány eszközeinek segítségével bemutatott térhálózatát vizsgálja. A

magyar nagyváros nagy témája, az Osztrák-Magyar Monarchia egyenlősítő és utópiszikus közege, amelynek a kávéház egyik fontos szépirodalmi reprezentációja. Hunyady Sándor kávéházi regényét (*Szűrve, habbal...*) a dolgozat (XIII.) Harsányi Zsolt és Nagy Lajos azonos motívumokat kirajzoló prózáival együtt olvassa. A munka utolsó egysége (XIV.) az önéletrajzi tér korábban már érintett elemeinek működését az önéletrajzi regény (*Családi album*) térdimenzióinak számba vételével zárja.

Az értekezés nem tér ki a színpadi szerzőként sikeres alkotó drámai munkáira, az életmű prózában kibontott térkonceptiói és a tárgyalt mintázatok a köztesség nyitó-záró természetével rendelkező színpadi tér helyei közt kevésbé markáns módon jelentkeznek.

III. A DOLGOZAT EREDMÉNYEI, VÉGKÖVETKEZTETÉSEI

Hunyady Sándor prózájának térkonceptióit szemlélve a modern metropolisz gazdag szépirodalmi hálózata csomópontjainak, térelválasztóinak, térformának szemlélése szükséges és termékeny iránynak bizonyult. Az alkotó térformáinak katalogizálásához a városi utcákon mozgó, helyben utazók szereplehetőségeire és érzékelési módjaira fókuszálva a korszak világ- és magyar irodalmi kontextusai, valamint az annak térdimenzióihoz csatlakozó képzőművészet, a film és a fotóművészet eredményei is értékes elemzési szempontokat nyújtottak.

Az értekezés a várost vizionáló és visszatükröző szépirodalom világirodalmi mintázatainak szemre vételezése után a magyar irodalom részben hasonló, részben különböző modelljeinek és reprezentáns alkotóinak felsorolására, a témához kapcsolódó motívumaik áttekintésére vállalkozik.

A Hunyady-prózát vizsgáló fejezetek az alkotó életművének e szeletét olvassák, a kiadástörténet, filológia, szövegkiadás problémáinak térpoétikai elemzésben is hasznosuló adatait veszik szemügyre. A dolgozat a továbbiakban az író kószálóinak témafelvetéseit, érzékelési módjait járja körül, ehhez a tárgyalt életmű narratív forrásait, előképeit, valamint inspirációs bázisát is szükséges érinteni. Az intertextuális és komparatív szempontokat is figyelembe vevő vizsgálatok azt mutatják, hogy a város térképzeteinek változatos szemantikája mégis jól látható irányvonalakat mutat, hasonló elrendeződéseket rajzol ki, ehhez az elvárás-horizonthoz csatlakoznak Hunyady Sándor kötetei is.

Az utca kínálta látványokat szemlélő művészek karakterei közt felbukkanó, modellt kereső művész szereplehetőségei Hunyady Sándor prózájának jellegzetes jegyei. A dolgozatban vizsgált prózai világ működése szempontjából a térbe ágyazottság az időbeliségnél jellemzőbb sajátosság. A leggyakoribb helyszínek, (utca, kávéház, nyilvánosház, tudószanatórium, uszoda, vonat, autóbusz, hajó, kávéház) a társadalmi nyilvánosság szabadon megközelíthető helyei, amelyek a kizárások és tiltások mintázatait mégis magukban és természetükben hordozzák. A Hunyady-novellák tere nemcsak olyan közeg, amelyben elrendeződnek a dolgok, több esetben olyan médium is, amely a rendszer és a szimmetria felé tolja a különböző alkotóelemeket. Az anekdotikus szerkezet a városreprezentációs szépirodalmi törekvések otthonos formája. Az életképként megjelenő, villanófényben láttatott városi jelenségeket ez a próza az a recitáló, eszközeit az oralitásból merítő történetmesélési stratégiáikból bontja ki. A műfaji határvonalak átjárhatósága képlékeny univerzummá teszi az életmű egymáshoz illeszkedő darabjait, az átmenetiség likvid mezőjében helyezkednek el az alkotó prózájának tipikus helyszínei. A bérház, a tudószanatórium, a nyilvánosház „nem-helyeit” bejáró hősök viselkedése a liminalitás szabályai és működési mechanizmusai által leírható cselekvéssor, melyet az előzetes feltevés alapján a kultúratudományi diskurzus ismert teorémáinak Arnold van Gennep liminalitás-elméletének, Michel Foucault ellenszerkezeti helyekről szóló elképzelésének és Marc Augé utópia-konceptiójának segítségével lehet értelmezni. Az előfeltevések modelljei a Hunyady-oeuvre argumentálható példáival voltak igazolhatók.

A dolgozat részletezően kifejtett témái közt a közép-kelet-európai város tipikus szociokulturális jegyei, térképzetei, a szépirodalmat is megérezkítő képei szerepelnek. Az éjszaka, a kisváros, az utazás helyei, a vasút és a hajó a modernitás magyar irodalmának saját szabályok szerint működő helyei. A dolgozat a Hunyady-próza e motívumokat körüljáró példatárát a modernség, elsősorban a Hunyady szellemi környezetét is adó *Nyugat* folyóirat alkotóinak azonos invenciójú szépirodalmi darabjaival argumentálja. A térség élményét visszatükröző, domborzati formákban szívesen gondolkodó irodalmi szövegeket áttekintve jól követhető és motivikus ismétlődéseket mutató irányok látszanak kibontakozni. A vasút az elhagyhatatlansággal és a vidékiséggel összekapcsolódó élményeket sűrít, a rögzített társadalmi identitásról leszakadó figurák karneváli játékait működteti, Hunyady Sándor prózája egyedisége mellett is ezt az élményanyagot tükrözi vissza.

A disszertáció külön fejezetben foglalkozik az alkotó rövid amerikai kalandjának tematikus rendbe illeszthető írásaival. A peregrináció magyar irodalmi hagyományának konvencióiba részben illő darabokban az író magyar tájat láttató technikái és metaforái

köszönnek vissza, az életműben témaválasztása miatt különleges helyet elfoglaló írások alapjaiban nem változtatják meg a szerző térképzetéről kibontakozó képet.

Az önéletrajzi tér az értekezés utolsó fejezetében szemügyre vett életrajzi regény szövegtereiben az ellenőrizhetőség elemeiből képződik, az így létrejövő imaginárius textúrában a referenciális összetevők nagy hangsúlyt kapnak. A szöveg cselekvésként való értelmezését igazolja, hogy benne Hunyady-novellák alaptörténetei ismerhetők fel, miközben az önéletrajzi szubjektum saját magára tekintő, magát megalkotó cselekvéseivel a külvilág tárgykultúráját is felhasználja. A regény önéletrajzi elbeszélője személyes visszaemlékezésében hozza létre identitását oly módon, hogy a szubjektum változó állapotai különböző tudatokat kifejező nyelvi világok helyett különböző helyek összeütközéseiben mutatkoznak meg.

A disszertáció Hunyady Sándor prózájának térformáit szemügyre véve az alkotói életművet a korszak és a térség élményét kifejező, annak térről szőtt vízióhoz simuló, a modernség szépirodalmi terepeinek tendenciáiban helyet találó univerzumként értelmezi.

IV. A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK

Tanulmányok folyóiratokban:

1. A tér alakzatai (Hunyady Sándor Szűrve, habbal és Nagy Lajos Budapest Nagykávéház című regényében). Forrás 39 (2007) 10. szám 103-109.
2. A térbeliség mint az önéletrajzot szervező tényező Hunyady Sándor Családi album című regényében. Tiszatáj 62 (2008) 5. szám 75-80.
3. Térkép repedésekkel. (Táj és térképzetek Mészöly Miklós novellájában.) Forrás 41 (2010) 3. szám 89-99.
4. A nyilvánosság és az intimitás terei a Kosztolányi-prózában. Tiszatáj 64 (2010) 3. szám 45-53.
5. Vasút és irodalom. - A vonat rituális tere a modern magyar irodalomban. Műhely 33 (2010) 1-2. szám 153-159.
6. Among Cultural Models. The Metaphors of Journey, Strangers and Inhabitants in Sándor Hunyady's Oeuvre. Acta Universitatis Sapientiae, Philologica. 3, 1 (2011) 89-94.
7. A köztesség és a totalitás terei Hunyady Sándor novellisztikájában (bérház, nyilvánosház, szanatórium) Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Tanulmánygyűjtemény. Szabadka, 2012. Vol. 6., N. 1. 32-41.

Tanulmányok kötetben:

1. Információs stratégiák és beszédmodok, a narratív identitás változatainak bemutatása a modernség irodalmának egy példáján keresztül (Város és vidék találkozása Hunyady Sándor prózájában). In: A varázsgyűrűtől az interkonfesszionális kommunikációig. Információtudományi metszéspontok bölcsészeti megközelítésben. Szerk.: Tóth Zsófia Anna. Primaware. Szeged 2011. 63-71.
2. Különleges terek Hunyady Sándor prózájában: Bérház, szanatórium nyilvánosház. In: A tér értelmezései, az értelmezés terei. – Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár – Sapientia, Csíkszereda, 2012, 334-344.
- (3.) A tér alakzatai a kávéházi diskurzusban - a helyben utazás változatai Hunyady Sándor és Nagy Lajos regényében. In: Narratív szövegek és kulturális alakzatok - Elbeszélés-változatok a modernitásban. Szerk.: Kovács Krisztina – Novák Anikó. (Közlésre elfogadva)